

The Interplay of Prophecy and Epic in Narrative: Exploring the Connection through the Story of the Ten Dreams of King Kida of India in Ferdowsi's Shahnameh

Sakineh Abbasi¹

1. Assistant professor in Persian Language and Literature, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran. Email: s.abbasi31@lihu.usb.ac.ir

Article history: Received 13 March 2024;

Received in revised form 22 May 2024;

Accepted 27 May 2024;

Published 22 September 2024

Abstract

Prophecy holds significant importance within ancient literary narratives, serving as a catalyst for plot development, thematic exploration, and characterization across various forms of literature, such as epics, short and long stories, romances, legends, and traditional tales. This research focused on the examination and analysis of the dreams of King Kida of India as narrated in Shahnameh during Alexander's reign, utilizing a descriptive-analytical approach. The findings revealed that King Kida's dreams, along with Mehrān Parhizkār's interpretations, functioned as a means to connect the two overarching narratives of "Dārā's reign" and "Alexander's reign" within Shahnameh. Consequently, storytellers skillfully employed plot, characterization, and theme to transform the aforementioned narrative into a tool for justifying the portrayal of the "non-Iranian king" to Iranian audiences. Furthermore, they effectively reconstructed the vital and multifaceted attributes of Alexander through the implementation of 4 magical elements: the philosopher, the doctor, the cup, and the girl. Ultimately, King Kida's dreams and their interpretations served as a prelude to the story of Alexander, establishing its cause and forging a link between the grand narratives of Dārā's reign and Alexander's reign in Ferdowsi's Shahnameh.

Keywords: Epic, Subcontinent, Ferdowsi's Shahnameh, Dream, Prophecy.

1. Introduction

"Prophecy" is a natural phenomenon that occurs through a non-material and extrasensory channel, providing advance knowledge of forthcoming events and matters. It primarily involves individuals of high social standing and exceptional insight who, having transcended ordinary human limitations, possess the ability to glimpse into the future and relay their visions (Eliade, 2012: 145-151). Prophecy manifests in 3 distinct forms: prediction or fortune-telling, direct prophecy, and indirect manifestation through dreams. Prediction typically emerges as a motif in tales of heroic journeys to supernatural realms, where celestial beings, such as angels, prophets, Imams, benevolent fairies, esteemed elders, and occasionally sorcerers, convey messages to the story's central character. Direct prophecy, on the other hand, pertains to events occurring within the tangible realm of the narrative and is carried out by mortal individuals, including astrologers and wise ministers of kings. However, the most plausible manifestation of prophecy is found in dreams, which retain a prevalent role even within contemporary realistic narrative genres, such as novels and short stories (Abbasi, 2019: 96).

1.1. Research Questions

a. What are the distinctive characteristics of protagonists' dreams in their engagement with the overarching themes of the epic?

b. How does this narrative structure function within the epic and what are its constituent elements and components?

Journal of Subcontinent Researches, Vol. 16, No.47, 2024, pp.149-166.

DOI: 10.22111/jsr.2024.48216.2422

© Abbasi, S.

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

c. To what extent do dreams contribute to the development of characterization?

1.2. Research Objectives, Relevance, and Methodology

This research employed a descriptive-analytical approach, specifically utilizing a documentary-based methodology, to examine the role and composition of "prophecy" motif in traditional narratives with a particular focus on its application within the epic framework. The study critically analyzed and evaluated the story of "The Twelve Dreams of King Kida of India" as depicted in Ferdowsi's Shahnameh, considering its portrayal of characters, plot progression, and the overall structure of the literary genre.

2. Discussion

Ferdowsi's Shahnameh showcases a multitude of dreams recounted by various characters, ranging from positive figures to negative ones and even including experiences shared by Ferdowsi himself. These dreams are often presented in a "question and answer" format with one party acting as the dreamer and the other as the interpreter (such as an astrologer, astronomer, fortune-teller, Zoroastrian priest, stargazer, or any other knowledgeable individual).

2.1. King Kida's Dreams and its Relevance to the Topic at Hand

The prominent theme of the 25 dreams depicted in Shahnameh with 10 attributed to King Kida of India and the remainder experienced by kings, princes, ministers, and heroes revolves around the weight of individual or societal destiny. In essence, these dreams explore the themes of power transition and governmental change. While in modern psychology, dreams hold an "individual" function within the context of the epic, they serve as a manifestation of "collective consciousness". They reflect the collective desires, aspirations, sorrows, joys, emotions, and expectations of the society at large. As a result, these dreams are narrated through the experiences of the societal elites, whether they are oppressors or just rulers. Such characters symbolize the entire zeitgeist of their era.

Archetypal Pattern of Chaos

No.	Narrative Signs	Actions and Roles	Semantics
1	The Elephant and the House	The elephant leaves the house, but its trunk remains.	The death of a cruel king leaves behind a bad reputation
2	The Canvas and the Four Men	Four men pull on a piece of canvas, but it doesn't tear.	The four divine religions and the conflict between their followers
3	The Monkey and the Throne	The monkey sits on the throne.	A cruel king replaces a just king
4	The Thirsty Ones Fleeing from Water	Fish flee from water.	People flee from knowledge and learning
5	The Prosperous City of the Blind	The city of the blind is prosperous and they rejoice in their blindness.	Subjugation of the wise
6	The Sick and the Healthy	The sick visit the healthy.	The rich ignoring the poor
7	The Two-Headed Horse with No Exit	A horse that eats with both mouths but never excretes.	The insatiable greed of people for wealth
8	The Two Full Jugs and the Empty Jug	The empty jug is filled by the water of two full jugs without diminishing their water.	The poor becoming poorer and the rich becoming richer
9	The Fat Cow and the Thin Calf	The fat cow suckles the thin calf.	The poor becoming poorer and the rich becoming richer
10	The Dry Spring in the Middle of a Meadow		The existence of a foolish king and the succession of a just king in his place

Mythologists have referred to this phenomenon as "validation of origins" (Eliade, 2012: 55), while sociologists and historians have labeled it as a "return to the primordial" (Zarrinkoub, 1982: 97). The theme of revitalization is manifested in epic narratives through a "collective" lens, whereas romantic narratives adopt an "individual" approach:

- Within epic narratives, societies descend into corruption, leading to the rise of a tyrannical ruler (depicted as a dragon). Despite the ruler's oppressive measures, a hero emerges (the dragon-slaying hero), grows in strength, and ultimately topples the tyrant, restoring harmony to the society at large.

- On the other hand, in traditional short and long stories, the protagonists embark on a quest driven by a dream they have had. Along their journeys, they encounter both fantastical and real individuals and objects, ultimately attaining a reward (such as kingship, marriage, wealth, or a combination thereof).

These narrative structures serve as vehicles for conveying profound messages and themes within their respective genres.

2.2. Plot Construction

In the process of epic storytelling within different cultures, certain underlying patterns persist, revealing the identities of the deities and heroes associated with each nation. These cultural archetypes serve as the foundation for reconstructing the legendary figures of epic tales, transforming their historical aspects into mythological elements. This transformative process is known as "mythologization" (Zarrinkoub, 1982: 125). The story of King Kida of India can be traced back to various sources, such as "Kārnāmeḥ Ardashir Bābakān" and "Khodāy-nāmeḥ," before finding its way into "Abol Mansouri's Shahnameh" and ultimately "Ferdowsi's Shahnameh". Persian general romances by Abu Ṭāher Ṭartūsi (6th century AH) and Mohammad Beighami (9th century AH) have also explored the tales of King Kida of India. Furthermore, to expand the plot, auxiliary narrative structures influenced by Indian culture have been introduced and addressed as follows:

A) Inclusion of a prophetic dream experienced by the virtuous king, foretelling the arrival of a new ruler

This element is absent in *Dārāb-nāmeḥ*s and *Eskandar-nāmeḥ*s.

B) Fabrication of a plot element involving the wise dream interpreter proposing companionship to the new king due to the prevalence of injustice within the society, not at the hands of the king

C) Introduction of a magical cup as a remarkable artifact, symbolizing wonder and beauty in the context of India and commonly found in traditional narratives

D) Bestowment of two human aides, a "philosopher" and a "doctor", to Alexander

This not only highlights Alexander's interest in these professions but also alludes to India's reputation for providing skilled advisors and wise ministers to kings, often represented by Brahmins.

E) Inclusion of a princess offered to Alexander, showcasing the historical reality of victorious kings acquiring harems from defeated nations and reflecting the political interest of governments in forming alliances with dominant rulers and kings

Through the incorporation of these narrative elements, the story gains depth and complexity, drawing upon cultural influences and historical motifs.

2.3. Characterization

According to modern psychological theories, dreams are reflections of an individual's unconscious traits, regardless of their social class (Jung, 1989). However, in epic and romantic texts, dreams possess a distinctiveness attributed to the chosen members of society, particularly heroes and villains, as they mirror the collective unconsciousness and embody the ideology of a specific nation. Often, these dreams take on a prophetic nature influenced by an "apocalyptic" theory rooted in "millennialism". Within the realm of epic and romance, the significance lies more in the subject matter of the dreams rather than the dreamer as they unveil the destiny of the collective rather than the individual. Thus, dreams transform epics into ideological narratives, especially when experienced by members of the societal elite, such as kings, princes, queens, heroes, and ministers, heralding the birth or emergence of a transformative figure. From a literary typology perspective, these can be termed "ideological epics". The content of these dreams serves as an introduction to the individual, who assumes the role of the "liberator", tasked with restoring harmony and rectifying the societal chaos and imbalance. In the case of King Kida's ten dreams, Alexander was destined to restore the equilibrium that had been lost.

In ideological epics, when the liberators hail from within the nation, the story delves into a comprehensive exploration of their characters (central figures). Conversely, when a foreign savior is introduced, the narrative emphasizes the tumultuous state of the existing society (narrative situation) to a greater extent.

4. Conclusion

The tale of King Kida's ten dreams served a collective purpose within Iranian and Eastern epic storytelling. These dreams symbolized perception of the emergence of a liberator via the collective consciousness and were deeply intertwined with notions of fate. Such prophecies originated from the minds of the societal elites, including kings, princes, ministers, and heroes, and were interpreted by religious figures and saints. They provided a depiction of the prevailing state of affairs, highlighting the chaos and imbalance present within the society. Ferdowsi's *Shahnameh*, for instance, featured the dreams of Zakhāk, King Kida, and Rostam Farrokhzād, which respectively foreshadowed the advent of Fereydun, Alexander, and the Prophet (PBUH) as the millennium drew to a close. This perspective might have been influenced by the collective mindset of the creators of national epics and traditional histories. The imagery portrayed in these dreams could be described as the "archetype of chaos" and these narratives could be referred to as "ideological epics". In instances where the liberator hero was born from within the nation, the pattern of the dragon-slaying hero, a prevalent motif in world literature was crafted and explored. Conversely, when the liberator emerged from foreign lands, the focus shifted to reinterpreting the societal chaos caused by the transgressions of the common people. This variation deviated slightly from the previous example. Within this framework, the foreign hero was endowed with a lineage and characterized in accordance with the myths of the respective nation.

In the process of character development and plot construction within the discussed story, a notable contrast was established between the newly emerged king and his predecessor, portraying the former in a confrontational and less revered manner. Following this, the interpreter shed light on 4 key facets of the newly emerged individual's character: his fascination with women, his inclination towards novelty and wonder, his respect for wise elders, and his superiority within this societal class. This characterization was conveyed through the bestowal of 4 symbolic items upon Alexander: King Kida's daughter, a unique cup, a philosopher, and a specialized doctor. In this regard, the dreams of King Kida served as an indirect means of characterizing both Alexander and King Kida. The lack of sanctity associated with kingship in King Kida's dream served as a commentary on his own ineffective rule and those of other contemporary kings within the realms conquered by Alexander the Great. This process could be understood as "mythologization of historical figures", a phenomenon that had been witnessed throughout history across various cultures, particularly in Iran, when constructing biographies of historical figures like Alexander, Abu Muslim Khurāsāni, Ashkāniān and Sāsānian kings, religious figures, Mongol and Turkic conquerors, Safavid kings, and many others. Additionally, the passage of epic narratives through the collective oral consciousness in "official literature" and the portrayal of the just King Kida and his prophetic dreams (as mentioned in Ardashir Bābakān's *Kārnāme*, Tartusi and Beighami's *Dārāb-nāme*, *Eskandar-nāme*s, and *Shahnameh*) played a role in justifying and interpreting the righteousness and prophetic nature of the royal class, benefiting both King Kida and Alexander the Great. From this perspective, King Kida's dreams could be seen as a precursor to Alexander's story and a link between that narrative and Dārā's reign.

In this manner, the plot, characters, and themes converge in ideological epics, forming an inseparable whole. Depending on whether the liberator arises from within the nation or from external sources, the resulting portrayal and canonization of the hero or depiction of the existing societal chaos give rise to distinct literary genres.

5. References

- Abbasi, S. (2014). **Boutique of Persian long folk tales (general romance)**, Tehran: Roozeger Now.
- Ahmadi, M., Mousavi, K. (2016). Comparative study of the end of life in Iranian, Indian and Scandinavian myths, **Subcontinent Researches**, 9(31): 9-26.
- Atabaki, P. (1999). **Ferdowsi's Shahnameh: a critical text with comparison of 13 versions with the meaning of words and descriptions of names and places**, Tehran: Farzan Rooz.
- Bahar, M. (1996). **A Research in Iranian Mythology**, Tehran: Age.
- Dalapikola, A.L. (2010). **Indian myths**, translated by Abbas Mokhbar, second edition, Tehran: Center.
- Damavandi, M. (2003), The solution of the sky, a study of astrology in Ferdowsi's *Shahnameh*, **Semnan University Faculty of Humanities Journal**, 5: 44-9.
- Edi S.K. (1968). **Shahriari in the East**, translated by Fereydon Badrei, Tehran: Book Translation and Publishing Company.

- Eliade, M. (2010). **Fundamental sacred texts from around the world**, translated by Mani Saleh Allameh, second edition, Tehran: Farawan Publications.
- Eliade, M. (2011). **The Myth of Eternal Return**, translated by Bahman Sarkarati, third edition, Tehran: Tahoori.
- Eliade, M. (2012). **Myth and reality**, translated by Mani Saleh Allameh, Tehran: Ketab Parse.
- Evans, V. (2002). **Mythology of India**, translated by Mohammad Hossein Bajlan-Farokhai, second edition, Tehran: Mythology.
- Ferdowsi, A. (1999). **Shahnameh**, edited by Mohammad Debir Siyaghi, Tehran: Ghatrah.
- Freud, S. (2015). **Dream Interpretation**, translated by Sohail Sammi, Tehran: Pendar Taban.
- Fromm, E. (1999). **The Forgotten Language, Understanding and Analyzing Dreams, Children's Stories and Mythologies**, translated by Ebrahim Amanat, 9th edition, Tehran: Morvarid-Firoze.
- Gholampour Dehki, S., Poshtdar, A.M. (2014). A Comparative Study of Prophecy Functions in the Great Epics of the World, **Journal of Mystical Literature and Cognitive Mythology**, 41: 251-282.
- Goviri, S. (1996). **Anahita in Iranian Mythology**, Tehran: Jamal-al-Haq Publications.
- Graves, R. (1970). **The Greek Myths**, v1, London and New York: Penguin.
- Hami, A. (1984). **Alexander the Great's war journey to Iran and India is the biggest lie in history**, Tehran: Author.
- Jung, C.G. (1939). **Integration of the Personality**, New York: Farar and Rinehart.
- Jung, C.G. (1991). **Memories, Dreams and Thoughts**, translated by Parvin Faramarzi, Mashhad: Astan Qods Razavi Cultural Department.
- Jung, C.G. (2021). **Dream Analysis**, translated by Reza Rezaei and Azadeh Shokohi, Tehran: Afkar.
- Kramer, S.N. (1959). **From the Tablets of Sumer**, Indian Hills, Colo.
- Mansourian, H., Tavakkol Rad, L. (2009). The influence of planets in the prophecies of the Shahnameh, **Research Journal of Education Literature**, 5: 147-172.
- Marre, M.D. (2014). **One Oracle too Many? Corpus and Procopius on Female Prophecy in north African Divination and Profit in the Roman Word**, Available ResearchGate. Net.
- Mirzaniknam, H., Sarfi, M.R. (2011). Prophecy in the Shahnameh, **Iranian Studies Journal**, 2: 153-172.
- Muttaqi-Hindi, A. (1980). **Kanz al-Ammal fi Sunan al-Aqwal and al-Aqeel**, Mohaqeq Bakri Hayati, 5th edition, Beirut: Al-Resalah Institute.
- Narayanan, H. S., Keshavan, M. S., & Padi, M. H. (1986). Dream interpretation in group psychotherapy: an Indian experience. **International journal of group psychotherapy**, 36(4), 587-593.
- Ramezani, M. (2012). Analysis of the dreams of Indian Kid based on the Jung school and its comparison with Rostam Farrokhzad's prophecies, **Persian Language and Literature Journal**, 3(3): 123-144.
- Rank, O. (1910). **The Myth of the Birth of the Hero**, English Institute Essays, forthcoming.
- Rastgar fasai, M. (1986). **Dragon Slaying in Iranian Mythology**, Shiraz: Shiraz University.
- Renault, M. (1998). **Alexander the Iranian son (the true story of Alexander and Darius III)**, translated by Abolghasem Halat, Tehran: Qoqnoos.
- Rukhlin, L. (1976). **Dream according to Pavlov**, translated by Valiollah Asefi, Tehran: Gutenberg Publications.
- Sarami, Gh.A. (1998). **From the color of the flower to the pain of the thorn (morphology of the stories of Ferdowsi's Shahnameh)**, fifth edition, Tehran: Scientific and Cultural Publications.
- Tartousi, A. (2001). **Abu Muslim Nameh**, by Hossein Esmaili, Tehran: Qatre.
- Warner, R. (2007). **Encyclopedia of Mythology of the World**, translated by Abolqasem Esmailpour, Tehran: Ostoureh Publishing House.
- Writers Group. (2014). **Cambridge History of Iran (from the Seleucids to the collapse of the Sassanid Empire)**, vol. 3 (Part I) and (Part II), translated by Hassan Anoushe, Tehran: Amir Kabir.
- ZarinKoob, A.H. (1992). **History of the Iranian People; Iran before Islam**, Tehran: Amir Kabir.
- ZarinKoob, A.H. (2000). **from other things**, Tehran: Sokhan.

پیوند آینده‌بینی و حماسه در روایت‌پردازی (براساس داستان خواب‌های ده‌گانه کیدشاه هندی از شاهنامه)

فردوسی

سکینه عباسی

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران. ایمیل: s.abbasi31@lihu.usb.ac.ir

چکیده

آینده‌بینی یکی از مهم‌ترین بخش‌های روایات ادبی کهن است که در گسترش پیرنگ، مضمون‌سازی و شخصیت‌پردازی حماسه، قصه کوتاه و بلند عام، رمانس‌های خاص و عام، افسانه‌ها و حکایات سنتی، نقش ویژه‌ای دارد. در این پژوهش، با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی، خواب‌های کیدشاه هند در زمان فرمانروایی اسکندر به‌روایت شاهنامه بررسی و تحلیل شده است. حاصل کار نشان می‌دهد که خواب‌های کیدشاه و تعبیرهای مهران پرهیزکار از آن، ابزاری در پیوندسازی دو کلان‌روایت «پادشاهی دارا» و «پادشاهی اسکندر» در شاهنامه است؛ بنابراین، روایت‌پردازان با استفاده از پیرنگ‌سازی، شخصیت‌پردازی و مضمون‌سازی، روایت را وسیله‌ای برای موجه جلوه‌دادن شخصیت «شاه غیرایرانی» برای ایرانیان تبدیل کرده و با استفاده از چهار ابزار جادویی (فیلسوف، پزشک، جام و دختر)، صفات‌های مهم و چهارگانه اسکندر را بازسازی کرده‌اند. خواب کیدشاه و تعبیر آن، پیش‌درآمد داستان اسکندر و علت آن و همچنین حلقه اتصال دو روایت بزرگ پادشاهی دارا و پادشاهی اسکندر در شاهنامه فردوسی است.

واژه‌های کلیدی: حماسه، شبه‌قاره، شاهنامه فردوسی، خواب، آینده‌بینی

۱- مقدمه

«آینده‌بینی» فرایندی طبیعی است که از مجرای غیرمادی و فراحسی صادر می‌شود و حوادث و مسائل را پیش از وقوع اعلام می‌دارد. آن، اصولاً کنش افراد نخبه و برجسته جامعه است؛ به این دلیل که «آن‌ها بر «فراموشی/غفلت» غلبه کرده‌اند، قادرند آینده را ببینند و از آن خبر دهند» (الیاده، ۱۳۹۱: ۱۴۵-۱۵۱). آینده‌بینی را می‌توان در سه نوع در نظر گرفت: «پیش‌بینی (غیب‌گویی)»، «پیشگویی» و نوع غیرمستقیم یا «خواب». پیش‌بینی از بن‌مایه‌های وابسته به حرکت قهرمانان در سرزمین‌های ماورایی است و توسط قدیسانی چون فرشتگان، پیامبران، ائمه، پریان نیک‌سرشت، پیران خارق‌العاده و به‌ندرت پریان جادوگر، به‌صورت ابلاغ برای شخص محوری قصه بیان می‌شود. پیشگویی، مربوط به سرزمین‌های واقعی قصه است و از اشخاص میرا سرمی‌زند. ستاره‌شناسان و وزیران نیک‌شاهان این خویشکاری را انجام می‌دهند. همچنین نمونه‌های دیگری نیز وجود دارند که با جادو در پیوند هستند و آن، پیشگویی با استفاده از ابزارهای خاص مانند گوی، آبگینه، جام و آینه و مانند آن یا ابزارهای فلکی و اجرام آسمانی است که توسط کاهنان (شمن‌ها)، پیشگویان، مُنجمان، پادشاهان، وزیران، پهلوانان، جادوگران، قهرمانان و افراد

مطالعات شبه‌قاره، دوره ۱۶، شماره ۴۷، ۱۴۰۳، صص ۱۴۹-۱۶۶.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۲۳ تاریخ ویرایش: ۱۴۰۳/۰۳/۰۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۰۷ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۷/۰۱

استناد: عباسی، سکینه. (۱۴۰۳). تحلیل مؤلفه‌های کاربردی دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در هند، مطالعات شبه‌قاره، ۱۶ (۴۷)، ۱۴۹-۱۶۶.

DOI: [10.22111/jsr.2024.48216.2422](https://doi.org/10.22111/jsr.2024.48216.2422)

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

© عباسی، سکینه.

دیگر رخ می‌دهد. از این رو، ابزار این کنش، یک انسان است و از راه زمین یا آسمان یا ذهن خود با فراواقع ارتباط برقرار کرده و اطلاع‌رسانی می‌کند. هرچه ساختار مکانی روایت به واقعیت نزدیک‌تر باشد، شکل ارائه آینده‌بینی معقول‌تر و در نتیجه قصه نوتر بوده و از نمونه‌های بنیادین بیشتر فاصله گرفته است. اما شکل ارائه معقول‌تر آینده‌بینی، خواب است که حتی در انواع روایت‌های واقع‌گرای امروزی (رمان و داستان نو) هم عنصری عادی محسوب می‌شود (عباسی، ۱۳۹۴: ۹۶).

به جز اشخاص، نکته مهم قابل‌بحث دیگر در باب آینده‌بینی، اعلام خبر باتوجه‌به «زمان» است. گاهی خبر از آینده در گذشته‌ای دور از وقوع، به قهرمان اطلاع داده می‌شود. گاهی در زمان حال قصه، آینده برای قهرمان نموده می‌شود و گاهی نیز در زمان حال قصه، حادثه گذشته که شخص محوری قصه از آن بی‌اطلاع است، به او نموده می‌شود. در نوع اول، با پیشگویی سروکار داریم. نوع دوم، غیب‌گویی است و نوع سوم را می‌توان رازگشایی خواند که جنبه تحذیر و تهدید برای ضدقهرمانان دارد و عموماً نمادین است و با مجرای خواب به آنان نموده می‌شود، اما معبری لازم است تا آن را شرح دهد (همان). در پیشگویی، کلی‌گویی وجود دارد و بدون جزئیات، حوادث را برای قهرمان بیان می‌کنند. بیشترین کاربرد این بن‌مایه مربوط به تولد «قهرمان منجی» است. البته گاه نیز خبر فتوحات آینده یا یافته‌شدن چیزی که گم شده و در آینده یافته خواهد شد، از سوی نخبگان پیشگو برای قهرمان آورده می‌شود.

یکی از مهم‌ترین بن‌مایه‌های وابسته به تولد قهرمان، اعلام خبر زاده‌شدن وی، ابتدا به وابستگان و سپس به برهم‌زندگان تعادل در جامعه است. به لحاظ فلسفه روایی، این ویژگی، بیشتر تکرار یک چرخه معکوس (Ret rove) را در جامعه قهرمان تداعی می‌کند: تکرار عدالت و عدم بقای ظلم. به دلیل آنکه همه تولدهای قهرمانان منجی دارای بن‌مایه‌های مشترکی است، می‌توان گفت ساختار روایی بن‌مایه کلان تولد، «کهن‌الگویی» است (الیاده، ۱۳۹۰: ۲۳۴-۲۴۷).

بر این اساس، نگاه به آینده در روایات کهن، از طریق بازآفرینی گذشته نیک و ازدست‌رفته خلق می‌شود؛ بنابراین، بازگشت جامعه به سیر قهرایی و گناه یا مصیبت و فاجعه، سبب زایش «قهرمان نجات‌دهنده» می‌شود؛ برای نمونه، این باور در میان ایرانیان، پس از حمله اسکندر، به صورت اعتقاد به تولد قهرمانی به نام بهرام و رجاوند و پشتون با رنگ‌وبوی مذهبی رواج یافت و روحانیون زرتشتی در رواج آن بسیار مؤثر بودند (بهار، ۱۳۷۵: ۲۱۱-۲۲۰). این فرایند فکری، یکی از راه‌های مقاومت ایرانیان و اقوام ساکن در خاورمیانه در مقابل چیرگی بیگانگان و فرهنگ آن‌ها بود (زرین‌کوب، ۱۳۷۱: ۱۵۴). وظیفه این پیشگویی‌ها ایجاد این زمینه ذهنی بود که «پادشاه کامل و مطلوبی» ظهور خواهد کرد که آسمان و خدایان و نیروهای مافوق‌بشری از او حمایت خواهند کرد؛ پس او سرشتی قدسی داشت؛ ولی به‌طور کلی، ماهیت او تابع طبیعت خاص «اجتماعی» بود که به آن تعلق داشت. برای ایرانیان، این نجات‌دهنده از تبار «گشتاسپ» بود که «پشتون» نام داشت. او برادر اسفندیار، یاریگر بزرگ دین بود و ذکر او به‌طور کامل در «زند و هومن یشت» (۱۳۷۰: ۱۹-۱). تصویر دیگری از منجی در دوران حاکمیت اشکانیان، در جامعه بزرگ ایران رواج یافت که براساس آن، از دوشیزه‌ای به نام «ناهید»، «مهر» متولد می‌شود. باورهای مربوط به این منجی، در تداوم با اعتقادات مزبور، به تولد «سوشیانت» زرتشتی منتهی شد که پس از رواج در دوره اشکانی و در آمیختگی با اندیشه مسیحیت، جلوه‌ای نوین یافت (گویری، ۱۳۷۵: ۳۶-۳۷).

از بُعد تاریخی پیشگویی در میان ایرانیان که بگذریم، آنچه قابل‌توجه است، کارکرد این بن‌مایه در روایات کهن است. در روایات حماسی-اسطوره‌ای با ساختار «دوزخی»، نمونه‌های فراوانی از پیشگویی در باب تولد، در ادبیات ملل مختلف دیده می‌شود؛ تولد فریدون در اساطیر و حماسه‌های ایرانی، تولد پرسئوس در یونان، تولد مردوک در بابل، تولد ایندرا در هند و تولد موسی (ع) در میان قوم یهود، نمونه‌های غیرقابل‌انکاری از این الگو در ادبیات جهان را نشان می‌دهد (Rank, 1910: 17-29). به دلیل آنکه متون حماسی، نوتر از متون اسطوره‌ای هستند، این سازه، به وسیله خواب در آن‌ها دیده می‌شود. هرچه به متون بنیادین و کهن بازمی‌گردیم، این سازه، در بیداری، با قدرت ایزدان و ایزدبانوان پرداخته می‌شود.

به‌جز ویژگی پیش‌بینی به‌عنوان یک واقعیت پیوندیافته با فراواقع، کارکرد روایی این سازه اهمیت دارد. از این جهت کوشش می‌شود در این پژوهش به پرسش‌های زیر پاسخ داده شود:

- ویژگی خواب شخص محوری در پرداخت موضوع حماسی چیست؟
- کارکرد ادبی این سازه در حماسه چگونه بوده و دارای چه اجزا و عناصری است؟
- آیا خواب‌ها تأثیری در شخصیت‌پردازی دارند؟

۱-۱- پیشینه تحقیق

در پیوند «حماسه» و «آینده‌بینی» پژوهش‌هایی انجام شده است که ریشه در مطالعات اسطوره‌شناسی، مردم‌شناسی، روان‌شناسی، قوم‌شناسی، تاریخ و ادبیات دارد. میرچا الیاده (۱۹۰۷-۱۹۸۶ م) از اولین پژوهشگران این حوزه است که در کتاب‌های «اسطوره و واقعیت» و «متون مقدس بنیادین از سراسر جهان» و «اسطوره بازگشت جاودانه» در مبحث «بازگشت به اصل» به این موضوع اشاره داشته و براساس دیدگاه‌های اسطوره‌شناسی، آن را تحلیل کرده است. همچنین اتو رنک (۱۸۸۴-۱۹۳۹ م) در کتاب «اسطوره تولد قهرمان» (۱۹۱۰ م) به مسئله پیشگویی درباره تولد قهرمان توجه کرده است. در میان مطالعات ایرانی، عباسی در کتاب «بوطیقای قصه‌های بلند عامیانه فارسی (رمانس عام)» (۱۳۹۴) مسئله آینده‌بینی در حماسه را از منظر قصه‌شناسی بررسی کرده و آن را در دسته پیام سازه‌های کلان مربوط به تولد شکفت قهرمان و همچنین پیام سازه مربوط به نوزایی قهرمان قرار داده و آن را عامل گسترش پیرنگ روایات سنتی دانسته است. غلام‌پور (۱۳۹۴) نیز این موضوع را در حماسه‌های جهان بررسی کرده و به توصیف آن پرداخته است.

درباره پیشگویی در شاهنامه فردوسی نیز آثار متعددی تاکنون نوشته شده است که گاه تکرار یکدیگرند. سرآمی در کتاب «از رنگ گل تا رنج خار» (۱۳۸۸)، خواب‌های موجود در شاهنامه را براساس خواب‌بینندگان در پانزده دسته قرار داده است. به‌جز او، از سال ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۴ پیرامون خواب و رؤیا در شاهنامه، مقالات متعددی نوشته شده که با پیشگویی نیز در پیوند است؛ از آن جمله است مقالات میرزا نیکنام (۱۳۸۱)، منصوریان و توکل‌راد (۱۳۸۹)، دماوندی (۱۳۸۹). در این مقالات، دیدگاه روان‌شناسی ژرفانگر کارل گوستاو یونگ (۱۸۷۵-۱۹۶۱ م) ملاک بررسی بوده است. نیز مقاله‌ای تحت عنوان «تحلیل رؤیاهای کید هندی براساس مکتب یونگ و تطبیق آن با پیشگویی‌های رستم فرخزاد» (۱۳۹۱) نوشته شده که پیوندی مبهم میان دو دسته از خواب‌ها و پیشگویی‌ها در شاهنامه ارائه کرده است.

در پژوهش حاضر، کوشش می‌شود پیوند آینده‌بینی و حماسه به‌عنوان یک نوع ادبی در روایت‌پردازی، براساس خواب‌های ده‌گانه کیدشاه هندی، در حوزه‌های شخصیت‌پردازی، مضمون‌پردازی و گسترش پیرنگ بررسی شود.

۲- معرفی کیدشاه هندی

در شاهنامه فردوسی از «کید»، پادشاه هند در زمان حمله اسکندر نام برده شده است که وی ده خواب دید و پس از تعبیر آن توسط خواب‌گزار به نام «مهران»، به راهنمایی او از نبرد با اسکندر پرهیز کرد. در شاهنامه، پادشاه هند در زمان اردشیر ساسانی نیز کید است که خود پیشگوست (رستگار فسایی، ۱۳۵۶: ۸۲۹). «مهران» از جمله درویش هند و دانایان است که خواب‌های کید را تعبیر می‌کند. از کید نه تنها در شاهنامه فردوسی، که در «کارنامه اردشیر بابکان» و برخی رمانس‌های عام فارسی نظیر داراب‌نامه، فیروزشاه‌نامه و فرامرنامه نیز یاد شده است. نظریه ذکر نام این شخص، در متون تاریخی سنتی پیش از اسلام و متون داستانی پس از آن، اشتهار و شناخته‌شدگی وی در میان ایرانیان اثبات می‌شود. برخی او را یک دانشمند زیرک دانسته‌اند، نه پادشاه (اتابکی، ۱۳۷۸: ۳۱۲). در هیچ‌یک از این آثار، نقش این فرد منفی نیست. او همواره رمز خردمندی و نیک‌اندیشی است.

۳- پیرنگ داستان خواب‌های ده‌گانه کیدشاه هندی

- کیدشاه در ده شب، پشت سرهم ده خواب می‌بیند که دانایان هند از تعبیر آن درمی‌مانند. این خواب‌ها به شرح زیر است:
- ۱- یکی خانه دیدم چو کاخی بزرگ
در خانه پیدا نه از کاخ بود
 - ۲- دگر شب بدان گونه دیدم که تخت
یکی برنشسته بر آن تخت عاج
 - ۳- دگر شب که از خوابم آمد شتاب
بدو اندر آویخته چهار مرد
نه کرپاس جایی درید از گروه
 - ۴- چهارم چنان دیدم ای نامدار
همی آب، ماهمی بر او ریختی
چه آن مرد و آب از پس اندر دمان
 - ۵- به پنجم چنان دید جانم به خواب
همه مردمش کور بودی به چشم
ز داد و دهش وز خرید و فروخت
 - ۶- ششم دیدم ای مهتر ارجمند
شدندی به پرسیدن تندرست
همی گفت چوونی به درد اندرون
رسیده به لب جان ناتندرست
 - ۷- چو نیمی ز هفتم شب اندر گذشت
دو پا و دو دست و دو سر داشتی
چران داشتی از دو رویه دهــن
 - ۸- به هشتم سه خم دیدم ای پاک‌دین
دو پر آب و خمی تهی در میان
ز دو خم پر آب دو نیک مرد
نه از ریختن زین کران پر شدی
 - ۹- نهم شب یکی گاو دیدم به خواب
یک خرد گوساله در پیش او
همی شیر خوردی از او ماده گاو
 - ۱۰- یکی چشمه دیدم به دشتی فراخ
همه دشت یکسر پر از آب و نم
- بدو اندرون ژنده پیلی سترگ
به پیش اندرون تنگ سوراخ بود
تهی مانندی از یکی نیک‌بخت
به سر بر نهاده دل‌افروز تاج
یکی نغز کرپاس دیدم به خواب
رخان از کشیدن شده لاجورد
نه مردم شدی از کشیدن ستوه
که مردم بدی تشنه بر جویبار
سر تشنه از آب بگریختی
چه گوید بدین خواب نیکی گمان
که شهری بدی هم به نزدیک آب
یکی را ز کوری ندیدم به خشم
تو گفستی همی شارستان برفروخت
که شهری بدندی همه دردمند
همی دردمند آب ایشان بجست
تنی دردمند و دلی پر ز خون
همه چاره تندرستان بجست
چمنده یکی اسب دیدم به دست
به دندان گیاه تیز بگذاشتی
نبد بر تنش راه بیرون شدن
برابر نهاده به روی زمین
گذشته به خشکی بر او سالیان
همی ریختند اندرو آب سرد
نه آن خشک را دل پر از نم شدی
بر آب و گیاه خفته در آفتاب
تنش لاغر و خشک و بی آب روی
کلان گاو و گوساله بی توش و تاو
وزو بر زبر راه ایوان کاخ
ز خشکی لب تشنه گشته دژم

در تعبیر این خواب‌ها فردی به نام «مهران» که پرهیزکاری گوشه‌نشین است، چنین پاسخ می‌دهد که «از این خواب‌ها غمگین نباید بود، چون از شاهی و آوازه تو کم نخواهد شد. به‌زودی اسکندر با سپاهی گزیده از روم و ایران می‌آید. باید که با خردمندی با او جنگ نکنی، زیرا تو در جهان چهار چیز داری که شاهان دیگر ندارند: دختری زیبارو، فیلسوفی آگاه به راز جهان، پزشکی ارجمند و قدحی که در آن آب می‌ریزی و از آتش و آفتاب گرم نمی‌شود. با این چهار چیز و تقدیم آن به اسکندر، بلا را از خود دور نما، زیرا سپاه تو برای نبرد با اسکندر کافی نیست.»

۴- بحث و بررسی

در شاهنامه فردوسی، خواب‌های متعددی از زبان اشخاص مثبت یا منفی نقش‌آفرین یا حتی خود فردوسی نقل شده است. قالب بیان این خواب‌ها به صورت «پرسش و پاسخ» است. یک طرف این بحث «خواب‌بیننده» است و طرف دیگر آن «خواب‌گزار (طالع‌بین، اخترشناس یا پیشگو، موبد، ستاره‌شمر یا هر معبر دیگر)».

«بسیاری از حوادث اصلی حماسه پیش از آنکه واقع شوند، در خواب قهرمانان ترسیم می‌شوند» (سرامی، ۱۳۸۸: ۵۵۴). به‌بیانی دیگر، یکی از کارکردهای رؤیا در حماسه، گسترش تقدیرپردازی و ابزار انتقال آن به مخاطب است و دیگری، مقدمه‌چینی برای نشان‌دادن حادثه‌ای بزرگ. برخلاف دیدگاه روان‌شناسان امروز که خواب را دارای خاصیت‌هایی در بیداری یا خودآگاه می‌دانند (فروید، ۱۳۹۵: ۱۲۳)، یا اینکه خاصیتی قدسی و فرامادی برای خواب قائلند و آن را مظهر داده‌های خودآگاهی می‌شمرند که سرشار از نمادهاست و قابل مقایسه با اسطوره (ر.ک به یونگ، ۱۴۰۰: ۲۱۵-۲۴۵)، یا اینکه پدیده خواب را مظهر فعالیت‌های روانی آدمی برمی‌شمرند که گاه منطقی و گاه نامنتقی است (ر.ک به فروم، ۱۳۷۸: ۶۵-۷۵)، یا حتی ماهیتی کاملاً طبیعی برای خواب برشمرده‌اند و مرکز آن را قاعده مغز می‌دانند (ر.ک روخلین، ۱۳۵۵: ۲۱-۴۳). خواب در حماسه، محصول همکاری ستارگان و اختران در باب زمینیان است. این میراث، اسطوره‌ای است؛ چنان‌که در اساطیر، این خدایان و خدای بانوان هستند که سرنوشت انسان‌ها را رقم می‌زنند.

در شاهنامه درباب خواب، فردوسی به‌عنوان پردازنده یا ناظم حماسه ملی نیز دیده می‌شود؛ چنان‌که آمده است در: «خواب ضحاک درباب زوال فرمانروایی خویش»، «خواب سام درباب زال فرزندش و به حکومت رسیدن او»، «خواب کیقباد درباب پادشاه شدن خویش»، «خواب افراسیاب درباب کشته شدن خود به دست سیاوش»، «خواب سیاوش درباره به آتش کشیده شدن زندگی خود به دست گرسیوز و افراسیاب»، «خواب پیران درباب تولد نور و تولد کیخسرو»، «خواب گودرز درباره پایان جنگ ایران و توران با آوردن کیخسرو به ایران»، «خواب جریره درباره از بین رفتن دژ پس از پناهنده شدن فرود به آن»، «خواب طوس درباره مژده پیروزی در نبرد هماون (جنگ ایران و توران)»، «خواب کیخسرو درباره مرگ و رسیدن به خدا»، «خواب کتایون درباب همسرگزینی خویش و انتخاب گشتاسب به‌عنوان همسر»، «خواب‌های ده‌گانه کیدشاه»، «خواب‌های بابک درباره به حکومت رسیدن ساسان»، «خواب کسری درباره حضور یک مرد در حرم‌سرای شاهی» و «خواب انوشیروان مبنی بر زوال حکومت خویش به دست تازیان». شایسته است کارکرد این خواب‌های «شاه‌گزین» در پیوند با موضوع، گسترش پیرنگ و شخصیت‌پردازی در نوع ادبی حماسه بررسی شود.

۴-۱- خواب کیدشاه و پیوند آن با موضوع موردنظر پردازنده

محتوای خواب‌های ۲۵ گانه در شاهنامه که ۱۰ مورد آن، خواب کیدشاه هند است و باقی، خواب شاهان و شاهزادگان، وزیران و پهلوانان، تأکید بر بار تقدیر فرد یا جامعه است؛ به‌این‌معناکه موضوع همگی این خواب‌ها انتقال یا تغییر حکومت است. نکته مهم دیگر اینکه این خواب‌ها گرایش قوم به نوعی تکرار «چرخه آشوب» و «منجی‌گرایی» پس از تراجع را منعکس می‌کنند.

اگر خواب‌های کیدشاه و تعبیر آن، از دید و زبان مهران مرور شود، نوعی آشوب و به‌هم‌ریختگی اقتصادی (همه‌گیری و گسترش فقر)، فرهنگی و اجتماعی (بی‌ارزش‌شدن یا حذف طبقات (شاه عادل، اهالی علم و دانش، اهالی ثروت و سرشناسان)) و از بین رفتن نظام سیاسی (تغییر شاه) به دست می‌آید. این الگو که ریشه در متن و فرامتن دارد - یعنی زیر نفوذ تأثیر زمانه بازآفرینی خدای نامه، پیش از اسلام و البته در دوره اسلامی (مقاومت شعوبی) است - رویکرد ناقلان یا دهقانان زرتشتی و موبدان در تاریخ سنتی ایران در این دوره را نشان می‌دهد (ر.ک به زرین کوب، ۱۳۷۱: ۹۵).

باینکه کارکرد این خواب‌ها در روان‌شناسی امروز، «فردی» است، در حماسه کارکردی کاملاً «وابسته به ذهن جمع» دارد و امیال و آرزوها و خواسته‌ها، اندوه‌ها و شادی‌ها و هیجانات و انتظارات جمع را بازتاب می‌دهد. به‌همین دلیل آن نموده‌ها در خواب نخبگان جامعه، اعم از اینکه ظالم یا عادل باشند، نقل می‌شود. چنین کسی نماینده کل جامعه زمان خویش است. این شاه هرکه باشد، کل مردم سایه او هستند و شاه، خود سایه خداوند؛ که مصداق کلام پیامبر (ص) است: «السُّلْطَانُ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ، فَمَنْ غَشَّهُ ظِلٌّ وَ مَنْ نَصَحَهُ إِهْتَدَى» (سلطان، سایه خدا در زمین است؛ پس هرکه با او از در ناراستی درآید، گمراه شود و هرکه نسبت به او خیرخواه باشد، هدایت شود). (متقی هندی، ۱۳۶۷، ج ۱۶: ۳۱۲).

در شاهنامه، یک بار زمانی که «ضحاک» حکومت ایرانیان را در دست می‌گیرد، یک بار زمانی که «اسکندر» حکومت را تصاحب می‌کند و بار سوم، زمانی که «تازیان» به ایران حمله می‌کنند، چنین خوابی توسط بزرگی دیده می‌شود. در همه این موارد، ابتدا آشوب‌های موجود در جامعه ذکر می‌شود، سپس بحث آمدن شاهی ناکارآمد به سبب تخطی شاه پیشین از طریق رستگاری و یا بزهکاری مردم (نه شاه) آورده می‌شود. در ادامه، شاهی دیگر به‌طریقی پیشگویانه در خواب یا غیر آن متولد می‌شود و «تعادل قدسی» را به جامعه بازمی‌گرداند.

جدول ۱- نمودار کهن‌الگوی آشوب

شماره	نشانگان روایی	کنش‌ها و نقش‌ها	معناشناسی
۱	فیل و خانه	خروج فیل از خانه و باقی ماندن خرطوم وی در خانه	مرگ پادشاه ظالم و ماندن نام بد از او
۲	کرباس و چهار مرد	کشیدن چهار سمت کرباس و پاره‌نشدن آن	چهار دین الهی و درگیری پیروان آن‌ها
۳	میمون و تخت	جلوس میمون بر تخت	جانشینی شاه ظالم به جای شاه عادل
۴	تشنه گریزان از آب	گریزان بودن ماهیان از آب	گریزانی مردم از علم و دانش
۵	شهر پررونق کوران	رونق شهر کوران و شادمانی ایشان از نابینایی	زیردستی دانایان
۶	بیماری و تندرستان	عیادت بیماران از تندرستان	بی‌توجهی ثروتمندان به فقرا
۷	اسب چرنده دوسر و بدون مخرج	اسبی که با هر دو دهان می‌خورد، اما دفع نمی‌کند.	سیری ناپذیری مردم از ثروت
۸	دو خم پر آب و یک خم خشک	پرشدن خم خالی از راه دو خم پر و نکاستن آب آن‌ها	فقیرترشدن فقرا و ثروتمندترشدن اغنیا
۹	گاو فریه و گوساله لاغر	شیرخوردن گاو فریه از گوساله	فقیرترشدن فقرا و ثروتمندترشدن اغنیا
۱۰	چشمه خشک در میان مرغزار	وجود شاه بی‌خرد و جانشینی شاهی عادل به جای او	وجود شاه بی‌خرد و جانشینی شاهی عادل به جای او

به‌طور کلی، فارغ از نگاه ایرانیان در باور جمعی به کارکرد خواب و رؤیا، ردپای این اندیشه از طریق بیوگرافی‌های مقدس غنی و متنوع در هند قابل دسترسی است. آن‌ها تغییرات چشمگیری را در عمل ایجاد می‌کنند و بر اجتناب‌ناپذیر بودن رویدادهای بعدی تأکید کرده و تغییرات قابل توجهی را در زندگی مادی و معنوی بیننده رؤیا ایجاد می‌کنند. در واقع رؤیادیدن، عنصر مهمی برای همه ادیانی است که بر زندگی‌نامه به‌عنوان راهی برای تعریف مسیر معنوی تأکید می‌کنند، مانند آیین‌های دینی هندیان، مسیحیان، اسلام و... (Narayanan et al., 1986: 194).

اسطوره‌شناسان، این روند را «اعتبار آغازها» (الیاده، ۱۳۹۱: ۵۵) و جامعه‌پژوهان و مورخان آن را «تراجع به اصل» نامیده‌اند (زرین کوب، ۱۳۷۱: ۹۷). به‌همین دلیل، در عرصه فرهنگ مادی، آیین‌ها و آداب‌ورسومی وجود دارد که سبب بازگشت به اصل اولیه یا آغازها و تکرار تقویمی آن‌هاست که در فواصل زمانی خاصی اجرا می‌شود (Kramer, 1959: 77).

دانش روان‌شناسی، «بازگشت به عقب» را عامل بازگشت به دوران اولیه یا مبدأ آغازین زندگی انسان می‌داند که پس از تزلزل و بی‌ثباتی می‌توان به آن دست یافت (فروید، ۱۳۹۵: ۷۳؛ به نقل از الیاده، ۱۳۹۱: ۱۰۳). روایات حماسی، فرم «جمعی» و روایات رمانسی، شکل «فردی» این مضمون را در خود بازتاب داده‌اند:

– جامعه پر از فساد می‌شود؛ شاهی ظالم (ازدهافش) به حکومت می‌رسد و به‌رغم مراقبت‌های شدید وی، نجات‌دهنده‌ای (قهرمان ازدهاکش) متولد شده، می‌بالد، شاه ظالم را نابود می‌کند و تعادل را به جامعه بازمی‌گرداند (حماسه).

– قهرمان قصه به‌دنبال خوابی که می‌بیند، دست به جست‌وجو می‌زند، ابزار و اشخاص فراواقعی و واقعی را به‌دست می‌آورد و به پاداش (پادشاهی، ازدواج، ثروت یا همگی) دست می‌یابد (روایات سنتی کوتاه و بلند).

در خواب‌های کیدشاه، همه سازوکارهای جامعه، شامل سیاست و اقتصاد و فرهنگ، از تعادل خارج می‌شود تا شاهی در آینده ظاهر شود که تعادل را به جامعه بازمی‌گرداند؛ این شاه همان «اسکندر سوم مقدونی پسر فلیپ» (۳۵۶-۳۲۳ ق.م) است که در ادبیات ایران، اصلی ایرانی برای او جسته شده تا ناشناس بزرگ شده باشد و از کشته‌شدن شاه ظالم نجات یابد و پس از بالیدن، جامعه را نجات دهد. نکته جالب توجه این است که مخاطبان جمع در زمان پرداخت این روایت، هر قوم یا ملتی که بوده‌اند، ضمن پذیرش این اصل نجات‌دهنده قدسی، شاه پیشین خود (کیدشاه) را ظالم ندانسته‌اند و تنها مصلحت را بر آن دانسته‌اند که اسکندر را به‌عنوان شاهی غیر از قوم و خارج از هویت ملی خود بپذیرند. علت امر، گناه مردم دانسته شده، نه گناه شاه؛ خلاف آنچه در فرهنگ ایران دیده می‌شود. به‌جز هندیان، ایرانیان و مصریان نیز در زمان حمله اسکندر، متوجه قدرت این شاه شده‌اند و یا دست‌کم پس از پیروزی اسکندر و مغلوب‌شدن خویش، اصل و نسبی برای او ساخته‌اند و اصل وی را از «دارا» یا «خدای آمون» یا دارا دانسته‌اند (ادی، ۱۳۴۷: ۱۱۸).

نکته مهم دیگر، نوع تعبیر مهران پرهیزگار است. وی به‌عنوان یک راهنما و یاریگر قصه‌ای عمل می‌کند و از کیدشاه می‌خواهد از چهار ابزار [جادویی] خود، یعنی «جام عجیب»، «دختری زیبا و دانا»، «فیلسوف» و «پزشک» بهره گیرد و با بخشیدن آن‌ها به اسکندر، مانع از خونریزی و نابودی ملک و کشور شود. به‌این ترتیب، خود کیدشاه نیز در نقش یاریگر برای نبرد اسکندر و گسترش دین حق در جهان نقش‌آفرینی می‌کند که شعار رمانس‌های عام ایرانی نظیر اسکندرنامه‌ها، داراب‌نامه، فیروزشاه‌نامه و تمام آثاری است که اسکندر در آن‌ها حضور دارد.

۴-۲- پیرنگ‌سازی

یکی از مهم‌ترین روایات بنیادین در ادبیات جهان، نوع «حماسه» است که دوره شکل‌گیری آن متأخرتر از «اسطوره» است و تحت تأثیر شرایط اجتماعی و حتی فرهنگی خاص در جوامع شکل گرفته است. به‌ویژه زمانی حماسه‌ها شکل می‌گیرند که درگیری و نزاع میان دو سرزمین و دو قوم در میان باشد. در این روند فرهنگی، همواره الگوهای بنیادین در میان اساطیر، در فرهنگ اقوام مختلف وجود دارند که چهره ایزدان و ایزدبانوان قوم را نشان می‌دهند و چهره مشاهیر حماسی قوم و ملت از

روی آن‌ها بازسازی می‌شود تا سمت واقعی حماسه را به اسطوره تبدیل نماید. این فرایند، «اسطوره‌سازی» خوانده می‌شود (زرین کوب، ۱۳۷۱: ۱۲۵).

در ساخت سرگذشت افراد نامدار، درطول تاریخ اقوام و ملل گوناگون، به‌ویژه قوم ایرانی، نمونه‌های فراوانی از فرایند اسطوره‌سازی ذهن جمع دیده می‌شود. فرایند مذکور در روایت مورد بررسی درکار بوده تا «اسکندر مقدونی» واقعی را تبدیل به قهرمان اسطوره‌ای قوم هندی، ایرانی و مصری کرده و مثلاً «کیدشاه هندی» یا «دارای ایرانی» و «شاه مصری» را تبدیل به «یاریگران» او کند. به‌جز اسکندر مقدونی، ابومسلم خراسانی (۱۰۵-۱۳۷ هـ)، قدیسان دینی اسلام نظیر حمزه (ع) (ر.ک به اسماعیلی، ج ۱، ۱۳۸۴: مقدمه)، شاهان مهاجم مغول نظیر تیمور لنگ، برخی از حاکمان و بزرگان ایرانی، شاه اسماعیل و شاه عباس صفوی، در زمره افرادی هستند که الگوی تولد و بالیدن اغلب آن‌ها از روی الگوی فریدون یا سایر اشخاص اساطیری ساخته شده است.

به‌جز این‌ها، در فرایند اسطوره‌سازی، نوع ادبی حماسه با گذشتن از صافی ذهن پردازندگان شفاهی به کتبی، فرایند بازآفرینی‌های متعددی را پشت سر می‌گذارد. همان‌طور که پیش از این اشاره شد، داستان کیدشاه هندی در منابعی همچون «کارنامه اردشیر بابکان» و «خدای‌نامه» نیز وجود داشته و پس از آن به «شاهنامه ابومنصوری» و «شاهنامه فردوسی» راه یافته است. همچنین داستان‌های کیدشاه هندی در رمانس‌های عام فارسی پرداخته‌شده توسط ابوطاهر طرطوسی (قرن ۶ هـ) و محمد بیغمی (قرن ۹ هـ) نیز وجود داشته است. این موارد، حکایت از اشتها داستان‌های واقعی یا شبه‌واقعی چنین فردی، از ادوار پیش از اسلام تا دست‌کم قرن ششم هجری دارد که زمان شکل‌گیری رمانس‌های عام فارسی است (عباسی، ۱۳۹۴: ۶۰). انتقال این داستان و خواب‌های ده‌گانه کیدشاه عادل هندی به روایات حماسی و رمانسی ایرانی، نشان از توجیه‌کردن حمله شاه بیگانه و غلبه او بر ایران و هند و حمایت‌های شاهان عادل (ابزار و یاریگر جادویی) از او به‌منظور گسترش «دین حق»^۱ دارد (رنولت، ۱۳۷۷: مقدمه). همچنین برای گسترش پیرنگ، سازه‌های یاریگری در روایت، متأثر از فرهنگ هند ساخته و پرداخته شده‌اند:

الف- مزده ظهور شاه نو در خواب پادشاه عادل جامعه (این بخش در داراب‌نامه‌ها و اسکندرنامه‌ها وجود ندارد). چنان‌که پیداست، رساندن نسب شاه غیرایرانی مهاجم به ایران و پادشاهان و پهلوانان ایرانی می‌تواند حاصل کوشش طبقه موبدان یا دست‌اندرکاران سلطنت سلوکی متأثر از باور دینی هزاره‌گرایی ملت مغلوب، یعنی ایرانیان در همان ابتدای غلبه اسکندر بر ایران در جهت پذیرش و اقبال جمع بوده باشد (بهار، ۱۳۷۵، پاره اول: ۲۱۱-۲۲۰). ازاین نظر در اساطیر هند، پس از عبور از عصر طلایی آفرینش، یعنی «Krita Yuga»، در دوره دوم آفرینش، یعنی «Treta Yuga»، فضیلت‌ها و شادی‌ها کاهش می‌یابد و مردمان، ستیزه‌جو می‌شوند. در دوره سوم (Dvapara Yuga) نیز ناخشنودی گسترش می‌یابد و دروغ و ستیز رایج می‌شود و از فضیلت و تقوا کاسته. درنهایت در دوره چهارم (Kali Yuga)، همه هنرها نابود می‌شود و از فضیلت‌ها بیش از پیش کاسته. در این زمانه، دهمین تجلی ویشنو در هیئت انسان، برای نابودی بدی اتفاق خواهد افتاد (ر.ک به دالاپیکولا، ۱۳۹۰: ۷۰-۷۱؛ ایونس، ۱۳۸۱: ۱۲۶). برخی این رویدادها را نوعی بازسازی و بازآرایی جهان دانسته‌اند و بازگشتی به عصر طلایی و آن را قابل مقایسه با یکدیگر برشمرده‌اند (احمدی، ۱۳۹۶: ۲۳).

ب- پیشنهاد همراهی با او ازسوی خواب‌گزار دانا، به‌سبب فراگیری ظلم در جامعه ازسوی مردم و نه شاه، سازه‌ای کاملاً ساختگی است.^۲

ج- بخشیدن ابزار شگفت جام جادویی که بر شگفتی و زیبایی در هند صحنه می‌گذارد و خاص روایات عامه است. این سازه علاوه بر قصه‌ها، در عجایب‌نامه‌ها و سفرنامه‌ها درج شده است. یاریگر غیرانسانی، بار قصه‌ای اثر را تقویت می‌کند.

ابزارهایی نظیر طبل، کلاه، پای‌افزار، آینه، جام، سلاح‌ها، گسترده‌هایی، نمادها و نشانه‌هایی از جنس سنگ و چوب و فلز و موارد دیگر، همگی در دسته یاریگران غیرانسانی قرار دارند و قهرمانان را در مسیر رشد و کمال (فرایند فردیت) یاری می‌کنند. د- بخشیدن دو یاریگر انسانی «فیلسوف» و «پزشک» به اسکندر که علاوه بر اینکه علاقه‌مندی اسکندر به این دو طبقه را نشان می‌دهد، یادگاری از اشتهار سرزمین هند به داشتن مشاوران زیرک و وزیران دانا برای پادشاهان بوده که اغلب برهم‌نند. این سازه در رمانس‌های عام ایرانی در قالب همراهی «ارسطاطالیس» و دیگران با اسکندر جلوه‌گر است (ر.ک به اسکندرنامه، ۱۳۸۸: ۱۳۴-۱۳۱).

ه- بخشیدن شاهدخت به اسکندر، ضمن اینکه نشان از واقعیت‌های تاریخی در به‌دست‌آوردن حرم‌سرای شاهی ملل مغلوب از سوی شاه غالب دارد، علاقه‌مندی حکومت‌ها به پیوند با شاهان و حاکمان مسلط را بازتاب می‌دهد. همچنین اسکندر علاقه ویژه‌ای به زنان در قصه‌ها دارد و بازتاب آن را در رمانس‌های عام ایرانی می‌یابیم (داراب‌نامه‌ها؛ اسکندرنامه قدیم). اولین کنشی که پس از حمله اسکندر در رمانس‌های عام، به سرزمین‌ها دیده می‌شود، به‌دست‌آوردن زنان سلطنتی آن دیار است. اگرچه برخی از پژوهشگران، این ویژگی را متأثر از داستان‌پردازی آفرینندگان و بازآفرینان دانسته‌اند تا بدین‌وسیله از خشکی متون بکاهند و مخاطبان بیشتری را به خود جذب کنند، واقعیت این است که در اساطیر یونان، «ژئوس» که ایزد برتر و خدای خدایان است، با تمام ایزدبانوان ازدواج می‌کند و از ایشان فرزندی دارد (وارنر، ۱۳۸۶: ذیل ژئوس). دیگر اینکه در باورها و اعتقادات عام یونان نیز اندیشه به‌دست‌آوردن هرچه بیشتر زنان، ستوده است و اگر انسان قدرتمندی وجود داشته باشد، او کسی است که با تمام زنان هم‌بستر می‌شود و از آنان فرزندی دارد. این امر مؤید قدرت مردی و مردانگی آن‌هاست (Graves, 1970: 1540).

از این جهت، خواب کیدشاه با آمیخته‌ای از فرهنگ ایرانی، هندی و یونانی، پیش‌درآمدی (Prologue) برای ساخت داستان اسکندرنامه‌هاست که البته متأخر بر آن‌ها بوده است. نکته مهم دیگر این است که داستان‌های غیربنیادین، در ساختار داستان‌های بزرگ حماسی، غنایی، پهلوانی، عیاری، دینی و غیر آن، نقش میانجی برای پیوند دادن دو داستان را برعهده داشته‌اند. داستان‌های کیدشاه و خواب‌های او، حلقه اتصال دو داستان پادشاهی «دارا» و «اسکندر» در شاهنامه فردوسی است. محتمل است با توجه به تصویر مثبت شخصیت کیدشاه و استقبال او از جهانگیر مقدونی، برای جلوگیری از جنگ، با سازه‌های دیگر همراه شده و در ذهن پردازندگان تواریخ سنتی و داستان‌پردازان، بدین صورت پرداخته شده باشد.

۴-۳- شخصیت پردازی

بر اساس نظریات روان‌شناسی مدرن، خواب‌هایی که افراد می‌بینند، بازتاب مختصات ناخودآگاه فردی هستند، اعم از اینکه خواب‌بیننده از طبقه نخبه جامعه باشد یا غیر آن (یونگ، ۱۳۷۰؛ ۱۳۸۶). در متون حماسی و رمانسی، خواب خاص برگزیدگان جامعه از طبقه قهرمانان و شریکان است و بازتاب ناخودآگاه جمعی دارد؛ به این معناکه ایدئولوژی یک قوم خاص را بازتاب می‌دهد. در اغلب موارد، این خواب‌ها آینده‌بینانه هستند و تئوری «آخرالزمانی» مبتنی بر «هزاره‌باوری» دارند. در حماسه و رمانس، موضوع خواب‌ها مهم‌تر از خواب‌بیننده است؛ زیرا خواب‌ها سرنوشت جمع را نشان می‌دهند، نه فرد را. از این نظر خواب‌ها حماسه را تبدیل به روایاتی ایدئولوژیک می‌کنند؛ به‌ویژه خواب‌هایی که نخبگان جامعه (شاه، شاهزاده، شاه‌بانو، پهلوان و وزیر) بیننده آن هستند و تولد و یا ظهور فردی را بشارت می‌دهند. به لحاظ نوع‌شناسی ادبی می‌توان آن‌ها را «حماسه ایدئولوژیک» نامید. محتوای این خواب‌ها معرف وضعیت فردی است که «رهایی‌بخش» است و بناست نابسامانی و تعادل برهم‌خورده جامعه را بازگرداند. در خواب‌های ده‌گانه کیدشاه، قرار است اسکندر این تعادل از دست‌رفته را بازگرداند.

نکته مهم دیگر اینکه سازه «دستور ایزدان و ایزدبانوان» در اساطیر، جانشین سازه پیشگویی از طریق خواب (یا ابزار دیگر انسانی) در حماسه‌ها و رمانس‌ها شده است. «پیشگویی، کارکردی بسیار سنتی در حماسه را شکل می‌دهد و به‌عنوان دستگاهی

برای ایجاد تعلیق از طریق سرخ‌هایی پراکنده در مورد حل و فصل عمل سرنوشت است» (Marre, 2014: 315). در حالی که در رمانس‌های خاص یا عام، قصه‌های پریان و افسانه‌ها، خواب‌ها و ویژگی روانی یک فرد را برای رسیدن به فردیت و کمال نشان می‌دهند. با اینکه دست‌کم خواب‌های شش شب کیدشاه، جنبه‌هایی از شخصیت وی را بازتاب می‌دهند و قابلیت تعبیر، مبتنی بر فرایند «فردیت» را دارند، معبر پرهیزکار می‌کوشد خواب‌ها را در جهت نقص جامعه و گناهکاری عامه مردم تعبیر کند، نه «کاستی کیدشاه». این خواب‌ها و تعبیر آن‌ها، شخصیت اسکندر را پیش از ورود به داستان اصلی و کلان، پی‌ریزی می‌کنند که پیش از این نیز گفته شد. از دیگر سوی، براساس فرایند «جانشین‌سازی» در روایات سنتی، مهران معبر به‌عنوان «عقل کل» داستان، به‌همراه کیدشاه، جانشین ایزدان/ایزدبانوان گذشته هستند.

نکته دیگر اینکه در حماسه‌های ایدئولوژیک، چنانچه رهایی‌بخش از میان قوم باشد، داستان بر نمایی گسترده از شخصیت او (شخصیت محوری) متمرکز می‌شود و اگر بحث از یک نجات‌دهنده بیگانه در میان باشد، آشوب وضع موجود در جامعه (موقعیت روایی) پررنگ می‌شود.

تنها بخش فردی خواب کیدشاه آن است که او به‌عنوان یک شاه، باید به دور از هرگونه مقاومت، تسلیم اسکندر شود. اما این تعبیر به خواب کیدشاه تحمیل شده است. براساس روان‌شناسی نمادگرایی یونگ و پیروان او، پیغام خواب‌های کیدشاه به‌شرح زیر است:

«میمون به تخت نشسته»، «اسب چرنده دوسر بدون مخرج»، «گاو فریه که از شیر گوساله لاغر می‌نوشد»، «ساحل خشک دارای چشمه در میان مرزار» و «خم خشک که قابلیت پرشدن ندارد»، همگی می‌توانند نمادی از من (Ego) شاه که شایستگی ندارد، باشند و «شاه»، ناخودآگاه خود را در آن منعکس دیده، اما در تعبیر مهران، عامه مردم جانشین‌سازی شده‌اند. تصاویر متقابل موارد مذکور بدین شرح است: «تشنگان گریزان از آب»، «سرزمین پررونق کوران» و «سرزمین بیماران». این تصاویر نیز نمادی از مردمان سرزمین کیدشاه است؛ هم ناخودآگاه فرد، گرفتار نقص است و هم ناخودآگاه جمع (جامعه محل زیست شاه). حتی خواب دوم (کرباس و چهار مرد) نیز حکایت از نقص و عدم تعادل در سرگذشت دین‌داران زرتشتی، مسیحی یهودی و مسلمان دارد؛ بنابراین هیچ اتصالی میان من فرد با خود (Self) یا «مردم جامعه با روان جمعی» وجود ندارد و این عدم تعادل برای کیدشاه، کناره‌گیری از سلطنت و برای مردمان سرزمین‌ها، گردن‌نهادن به فرمان فاتح مقدونی و سرنوشت قطعی مبتنی بر هزاره‌باوری را به‌همراه دارد. در اظهارات مهران، نقص مردم به تصویر کشیده شده و نقص فرد، یعنی شاه از داستان حذف می‌شود و این معنای «حافظه‌گزینشی» جمعی است. علت روشن است: بنا نیست شخصیت مقدس پادشاه مخدوش شود.

۵- نتیجه‌گیری

داستان خواب‌های ده‌گانه کیدشاه، کارکردی جمعی در حماسه‌پردازی ایرانی و شرقی دارد. این خواب‌ها مبین نگرش ذهن جمع، در بیان ظهور یک فرد رهایی‌بخش است و شدیداً تقدیرباور است. چنین آینده‌بینی‌هایی از مجرای ذهن نخبگان (شاهان، شاهزادگان، وزیران و پهلوانان) صادر شده و توسط دین‌داران و قدیسان تعبیر می‌شود و نشان از توصیف وضع موجود مبتنی بر آشفتگی و به‌هم‌خوردن تعادل جامعه دارد. در شاهنامه فردوسی، خواب ضحاک، کیدشاه و رستم فرخزاد، به‌ترتیب ظهور فریدون، اسکندر و پیامبر (ص) را در پایان هزاره نوید می‌دهد. این نگرش می‌تواند متأثر از ذهن جمع سازندگان حماسه ملی و تواریخ سنتی بوده باشد. تصویر منعکس‌شده در این خواب‌ها را می‌توان «کهن‌الگوی آشوب» خواند و چنین روایاتی را «حماسه ایدئولوژیک» نامید. در الگوهایی که قهرمان رهایی‌بخش از میان قوم، متولد می‌شود، الگوی قهرمان ازدهاکش ساخته و پرداخته می‌شود که در ادبیات جهان پربسامد است. در الگوهایی که رهایی‌بخش از میان بیگانه ظهور می‌کند، تنها وضع آشوب

در جامعه به سبب گناه عامه مردم، بازپردازی می‌شود که با نمونه پیشین اندکی متفاوت است. در این نوع، برای قهرمان بیگانه، نسب‌سازی می‌شود و وی منطبق بر اسطوره‌های قوم، شخصیت‌پردازی می‌شود.

در روند شخصیت‌پردازی و پیرنگ‌سازی در داستان مورد بررسی، ابتدا به گونه‌ای تقابلی و غیرقدسی، منش و کنش شاه نوظهور با شاه پیشین تصویر می‌شود و در ادامه معبر، چهار جنبه شخصیت فرد نوظهور، یعنی علاقه‌مندی به زنان، علاقه‌مندی به هر چیز نو و شگفت و علاقه به پیران خردمند و برترپنداشتن این طبقه از جامعه را در قالب بخشیدن چهار ابزار دختر کیدشاه، جام خاص، فیلسوف و پزشک خاص به اسکندر، بیان می‌کند. از این منظر، داستان خواب‌های کیدشاه، گونه غیرمستقیمی از شخصیت‌پردازی اسکندر و کیدشاه را نشان می‌دهد. غیرقدسی بودن سلطنت در خواب کیدشاه، توصیفی از حکومت نالایق او و سایر پادشاهان زمانه، در مملکت‌های مغلوبه اسکندر مقدونی است. این فرایند، همان «اسطوره‌ای‌ساختن افراد تاریخی» است که به گواهی تاریخ، در فرهنگ‌های جهان، به ویژه ایران، بارها در ساختن سرگذشت افراد تاریخی نظیر اسکندر، ابومسلم خراسانی، شاهان اشکانی و ساسانی، اشخاص دینی، فاتحان مغول و ترک، پادشاهان صفوی و دیگران بازتاب یافته است. به جز این، عبور «روایات حماسی» از صافی ذهن شفاهی جمع در «ادبیات رسمی»، شخصیت کیدشاه عادل و خواب‌های بشارت‌دهنده او - که در کارنامه اردشیر بابکان، داراب‌نامه طرطوسی و بیغمی و اسکندرنامه‌ها و شاهنامه آمده - در توجیه و تفسیر عدالت و پیامبرانگی طبقه شاهی، هم برای خود او و هم برای اسکندر مقدونی مؤثر بوده است. از این جهت، داستان خواب‌های کیدشاه را می‌توان پیش‌درآمد داستان اسکندر و حلقه رابط این داستان با داستان پادشاهی دارا شمرد.

بدین ترتیب پیرنگ، شخصیت و موضوع، در حماسه‌های ایدئولوژیک وحدت دارند و از هم جدا نیستند. پیرنگ چنین روایاتی به عنوان نمونه‌های غیراولیه در ادبیات جهان، با استفاده از الگوی جانشین‌سازی، سازه سرنوشت قطعی و حتمی قوم را از زبان پادشاهان و وابستگان ایشان (معبران، پیشگویان و...)، به عنوان جانشینان ایزدان و ایزدبانوان گذشته بیان می‌دارد. در این مسیر، الگوی خاصی برای ساخت شخص محوری و سرنوشت قوم در کار است. با توجه به اینکه شخص رهایی‌بخش از میان قوم برخیزد یا خارج از آن، حاصل به دست آمده مبتنی بر وصف و کانونی‌سازی قهرمان یا آشوب موجود در جامعه، ژانر ادبی خاصی را به وجود می‌آورد.

پی‌نوشت‌ها

۱- دین الهی (توحید الهی) عبارت است از دینی که پادشاهان رمانسی به دنبال گسترش آن بوده‌اند. داراب در داراب‌نامه‌ها، اسکندر در اسکندرنامه‌ها، ابومسلم در ابومسلم‌نامه، بهمن در بهمن‌نامه‌ها و حمزه در حمزه‌نامه‌ها به دنبال گسترش همین دین در هفت اقلیمی هستند که آن را فتح می‌کنند. این دین، همان بوده که گورکانیان هند، مبلغ و مروج آن بوده‌اند و مشخصاً اکبرشاه گورگانی (۱۵۶۰ م) آن را ابداع کرد؛ بنابراین احتمال بازسازی آثار گفته شده در این دوره تاریخی و در شبه‌قاره هند، کم نیست (رک به زرین‌کوب، ۱۳۷۹: ۹۷).

۲- اسکندر در ۳۲۷ ه، پس از گذر از ایران، از راه هندوکش به هند رفت. شمال شرقی هند در دست امپراطوری قدرتمند گنگ ماگاده به سرکردگی شخصی به نام «پوروس» شاه بود که در مقابل اسکندر مقاومت کرد و سپس تسلیم شد. اسکندر با او بزرگ‌منشانه رفتار کرد و قلمرو را به وی بخشید و او را خراج‌گزار کرد. هفت سال بعد، شهریار به نام «چندره گوپتا» تمام بقایای مقدونیه را از هند برانداخت و آن را آزاد کرد (حامی، ۱۳۶۳: ۳۲).

منابع

- اتابکی، پرویز. (۱۳۷۸). شاهنامه فردوسی: متن انتقادی با مقابله ۱۳ نسخه با معنی واژگان و شرح نام‌ها و جای‌ها. تهران: مؤسسه نشر فرزاد روز.
- احمدی، مهدی؛ موسوی، کاظم. (۱۳۹۶). بررسی تطبیقی پایان‌جان در اسطوره‌های ایران، هند و اسکانندیناوی. مطالعات شبه‌قاره، ۹(۳۱): ۲۶-۹.
- ادی، ساموئل. ک. (۱۳۴۷). شهریاری در شرق. ترجمه فریدون بدره‌ای. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- اسکندرنامه. (۱۳۸۸). به کوشش ایرج افشار. چاپ دوم. تهران: نشر چشمه.
- الیاده، میرچا. (۱۳۸۹). متون مقدس بنیادین از سراسر جهان. ترجمه مانی صالح علامه. چاپ دوم. تهران: انتشارات فراروان.
- الیاده، میرچا. (۱۳۹۰). اسطوره بازگشت جاودانه. ترجمه بهمن سرکاراتی. چاپ سوم. تهران: انتشارات طهوری.
- الیاده، میرچا. (۱۳۹۱). اسطوره و واقعیت. ترجمه مانی صالح علامه. تهران: انتشارات کتاب پارسه.
- ایونس، ورونیکا. (۱۳۸۱). اساطیر هند. ترجمه محمدحسین باجلان فرخیف. چاپ دوم. تهران: اساطیر.
- بهار، مهرداد. (۱۳۷۵). پژوهشی در اساطیر ایران. تهران: آگه.
- حامی، احمد. (۱۳۶۳). سفر جنگی اسکندر مقدونی به ایران و هندوستان بزرگ‌ترین دروغ تاریخ است. تهران: مؤلف.
- دالاییکولا، آنال. (۱۳۹۰). اسطوره‌های هندی. ترجمه عباس مخبر. چاپ دوم. تهران: مرکز.
- دماوندی، مجتبی. (۱۳۸۲). چاره آسمان، بررسی اخترشناسی در شاهنامه فردوسی. مجله دانشکده علوم انسانی دانشگاه سمنان، ۵: ۹-۴۴.
- رستگار فسایی، منصور. (۱۳۵۶). ازدها در اساطیر ایران. شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز.
- رمضانی، معصومه. (۱۳۹۱). تحلیل رؤیاهای کید هندی براساس مکتب یونگ و تطبیق آن با پیشگویی‌های رستم فرخزاد. مجله زبان و ادبیات فارسی، ۳(۳): ۱۲۳-۱۴۴.
- رنولت، ماری. (۱۳۷۷). اسکندر پسر ایرانی (سرگذشت واقعی اسکندر و داریوش سوم). ترجمه ابوالقاسم حالت. تهران: انتشارات ققنوس.
- روخلین، ل. (۱۳۵۵). خواب از نظر پاولف. ترجمه ولی‌الله آصفی. تهران: انتشارات گوتنبرگ.
- زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۱). تاریخ مردم ایران؛ ایران قبل از اسلام. تهران: نشر امیرکبیر.
- زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۹). از چیزهای دیگر. تهران: نشر سخن.
- سرآمی، قدمعلی. (۱۳۸۸). از رنگ گل تا رنج خار (شکل‌شناسی داستان‌های شاهنامه فردوسی). چاپ پنجم. تهران: انتشارات علمی-فرهنگی.
- طرطوسی، ابوطاهر. (۱۳۸۰). ابومسلم‌نامه. به اهتمام حسین اسماعیلی. تهران: نشر قطره.
- عباسی، سکینه. (۱۳۹۴). بوطیقای قصه‌های بلند عامیانه فارسی (رومانس عام). تهران: روزگار نو.
- غلامپور دهکی، سکینه؛ پشت‌دار، علی محمد. (۱۳۹۴). بررسی تطبیقی کارکردهای پیشگویی در حماسه‌های بزرگ جهان. ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی، ۱۱(۴۱): ۲۵۱-۲۸۲.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۷۸). شاهنامه. به کوشش محمد دبیر سیاقی. تهران: نشر قطره.

- فروم، اریک. (۱۳۷۸). *زبان از یادرفته؛ درک و تحلیل رؤیا، داستان‌های کودکان و اساطیر*. ترجمه ابراهیم امانت. چاپ نهم. تهران: نشر مروارید- فیروزه.
- فروید، زیگموند. (۱۳۹۵). *تأویل رؤیا*. ترجمه سهیل سمی. تهران: انتشارات پندار تابان.
- گویری، سوزان. (۱۳۷۵). *آناهیتا در اسطوره‌های ایرانی*. تهران: انتشارات جمال الحق.
- متقی هندی، علاءالدین. (۱۳۶۷). *کنز العمال فی سنن الأقوال و الأفعال*. محقق بکری حیاتی. چاپ پنجم. بیروت: مؤسسه الرساله.
- منصوریان، حسین؛ توکل‌راد، لیلا. (۱۳۸۹). تأثیر کواکب در پیشگویی‌های شاهنامه. *پژوهشنامه ادبیات تعلیمی*، ۵: ۱۴۷-۱۷۲.
- میرزا نیکنام، حسین؛ صرفی، محمدرضا. (۱۳۸۱). پیشگویی در شاهنامه. *مطالعات ایرانی*، ۲: ۱۵۳-۱۷۲.
- وارنر، رکس. (۱۳۸۶). *دانشنامه اساطیر جهان*. ترجمه ابوالقاسم اسماعیل‌پور. تهران: نشر اسطوره.
- یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۷۰). *خاطرات، رؤیاها و اندیشه‌ها*. ترجمه پروین فرامرزی. مشهد: معاونت فرهنگی آستان قدس رضوی.
- یونگ، کارل گوستاو. (۱۴۰۰). *تحلیل رؤیا*. ترجمه رضا رضایی و آزاده شکوهی. تهران: نشر افکار.
- Graves, R. (1970). **The Greek Myths**, v1, London and New York: Penguin.
- Kramer, S.N. (1959). **From the Tablets of Sumer**, Indian Hills, Colo.
- Marre, M.D. (2014). **One Oracle too Many? Corpus and Procopius on Female Prophecy in north African Divination and Profit in the Roman Word**, Available ResearchGate. Net.
- Narayanan, H. S., Keshavan, M. S., & Padi, M. H. (1986). Dream interpretation in group psychotherapy: an Indian experience. **International journal of group psychotherapy**, 36(4): 587-593.
- Rank, O. (1910). **The Myth of the Birth of the Hero**, English Institute Essays, forthcoming.